

Бој се стара Турчина и млада Србина: турско-српске паремииолошке паралеле

Марија Ђинђић, Наташа Вуловић Емонтс,
Турско-српски речник пословица и изрека
Лингвистичке едиције, Едиција Мали речници, књ. 13
Нови Сад: Прометеј – Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024, 412
стр.

За развој и историјат специјалне двојезичне лексикографије, као и за развој контрастивне паремииографије и паремииологије, значајан тренутак представља издање турско-српског паремииолошког речника. Као плод вишегодишњег труда турколога др Марије Ђинђић и србисте фразеолога др Наташе Вуловић Емонтс, виших научних сарадника Института за српски језик САНУ, лексикографа и уредника Речника САНУ, објављена је књига под насловом *Турско-српски речник пословица и изрека*. Ова публикација не само по своме обиму већ управо по своме значају, како ћемо показати, превазилази наслов Прометејеве Лингвистичке едиције – Мали речници.

Речничка макроструктура *Турско-српског речника пословица и изрека* веома је разуђена. На почетку књиге налази се минуциозна контрастивна паремииолошка научна студија „Турско-српске паремииолошке паралеле“ (9–57), после које следи део „Скраћенице“ (59). Централни део „Турско-српски речник пословица и изрека“ (61–356) устројен је формално, по абecedном реду почетних слова турских пословица и изрека. Извори на основу којих је контрастиран српски и турски пословички материјал пописани су у истоименом поглављу (357–358), а затим следи део „Литература“ (359–363). На крају књиге налазе се два регистра, која олакшавају коришћење речника – „Регистар турских именица“ (365–390) и „Регистар српских именица“ (391–412).

Паремииолошка грађа било ког језика, с једне стране, вуче корене из древне прошлости, у чему се огледају општецивилизацијске вред-

ности, а с друге стране, у њу су utkани погледи на живот и свет, елементи из историје, традиције, обичаја и веровања говорника конкрет-ног језика, по чему су паремије националноспецифичне јединице. Стога је према пореклу јединица паремиолошки фонд слојевит. Уочавају се пословице и изреке античког порекла (нпр. лат. *Saxum volutum non obducitur musco*; грч. *Λίθος κυλινδόμενος τὸ φύκος οὐ ποιεῖ*; енгл. *A rolling stone gathers no moss*; фр. *Pierre qui roule n'amasse pas mousse*; шп. *Piedra que rueda no cría mohó*; нем. *Ein rollender Stein setzt kein Moos an*; ит. *Pietra mossa non fa muschio*; тур. *Yuvarlanan taş yosun tutmaz*), библијског порекла (нпр. старозаветне срп. *Очеви jegoshe кисело ірожђе, а унуцима (синовима) іџрну зуби*; тур. *Dede (dedesi) koruk yer, torununun dişi kamaşır*; и новозаветне *Трїен сїасен (їо іоїїову блажен)*; тур. *Sabrin sonu selamettir*) и фолклорног порекла (нпр. срп. *Гге мачке нема, мишеви коло воге*, тур. *Gammaz olmasa tilki pazarda gezer*; срп. *Берку кара снахи їрїїовара*; тур. *Kızım sana söylüyorum (dedim) gelinim sen anla (işıt)*). Прва два слоја углавном су се књишким путем преносила у различите језике, где су због своје лаконичности, стабилне структуре, могућности репродуковања, примењивости, експресивности, сликовитости и универзалних вредносних ставова које изражавају постале део колективне искуствене мудрости. Пословице из трећег слоја у највећој мери откривају вредносне концепте једне језичке заједнице и у њима се огледају различити локални елементи и традиција, па у том смислу представљају диференцијални елемент урезан у искуству израженом „народним умотворинама“.

Имајући у виду горенаведено, проучавање структуре и порекла паремиологије, као и фразеологије, веома је захтеван задатак у свакој националној филологији, а контрастирање међујезичког материјала још захтевније, нарочито ако је реч о несродним језицима, какви су турски и српски. Прикупљање и публикување пословица, израза и других сличних форми има своју традицију од античких времена, али степен њихове лингвистичке проучености на различитом је нивоу у различитим језицима, као и њиховог лексикографског тумачења. Док за српски језик постоји прибележен велики пословички фонд (око десет хиљада паремија) од Вука и Даничића до савремених сакупљача фолклора, изузимајући мотивационе приче, дефиниције пословица налазимо само у тезаурусном Речнику САНУ. С друге стране, турски језик има прибележен и обједињен мањи број паремиолошких јединица (око 6000), али описно лексикографски протумачених у већем броју специјалних паремиолошких речника.

Идеја за израду једне овакве студије јавила се пре више од деценије и безмало је требало толико времена за њено остварење. Пишући двојезични турско-српски речник средњег обима (*Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük*, Анкара, 2014), Марија Ђинђић сусрела се са проблемом превођења фразеолошких јединица, пословица и изрека са турског на српски језик. Почетни корпус турских пословица управо је тако и настао, а потом је проширен из електронског речника турских пословица и изрека које су нашле употребу у савременом стандардном турском језику (*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, са укупно 2396 пословица) из 2009. године (контролни корпус био је штампани речник *Türk Atasözleri Sözlüğü* из 2022. са 5970 јединица). Следећи корак био је изналагање одговарајуће пословичке паралеле. Српски корпус за ово контрастирање ексцерпиран је из Вукових *Српских народних пословица* (издање које је 1965. у оквиру Сабраних дела В. С. Караџића приредио М. Пантић, допуњујући оно из 1849. и другим пословицама из Вукових рукописа), Даничићевих *Пословица* (1871), *Народних умотворина у Лейџису Матице српске* (прир. М. Клеут, М. Матицки, С. Самарџија, М. Радевић 2018), из књиге *Пословице и изреке у српској јериодици 1818–1877* (прир. М. Радевић 2018), из тротомног издања *Народних пословица* (Р. Одавића 2018), шестотомног Речника Матице српске и Речника САНУ, а коришћени су и други контролни корпуси. Турски корпус за овај речник броји око 2400 пословица и изрека, док је српски корпус из кога су бирани преводни еквиваленти нешто већи. Тако, ова књига засада представља најобимније дело контрастивне паремииографије и прво је те врсте код нас. О самој сложености рада на оваком речнику сведоче ауторке следећим речима: „Та комплексност огледа се у научном сагледавању паралелних структурно-семантичких особености паремииа оба језика, уз примену лексикографских и металексикографских метода и поступака, због чега монографија овог типа не само да изискује већ захтева предани и заједнички рад турколога и србисте, те искусног лексикографа, као фразеолога“ (15–16).

Детаљно о историјату прикупљања и презентовања пословичких фондова у европским језицима, а потом конкретно у српском и турском, подробно представљајући и изворе за ову књигу, у својој уводној студији пишу аутори речника Марија Ђинђић и Наташа Вуловић Емонтс. Оне расправљају о терминима *пословица* и *изрека*, о њиховом разграничењу, али и о садржини самих тих појмова, карактеристикама, граматичкој и лексичкој структури, варијантности, користећи свој богати материјал за илустрацију и закључке. На крају

студије, представљају свој лексикографски поступак, до ког су дошле брижљивим проучавањем словенских и турских паремиолошких речника.

Критеријум по коме су за турске паремије изналажени српски преводни еквиваленти био је семантички, што значи да на формалном, лексичко-семантичком плану не постоји увек подударност. Отуда се уочавају три типа еквиваленције:

1) права еквиваленција, где се подудара и структурно-граматички и лексички план, а која може бити:

а) потпуна: тур. Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır / срп. Бољи је паметан душманин него манит пријатељ; тур. Kurda konuk (komşu)¹ giden, köpeğini yanında götürür / Кад идеш вуку на част, поведи пса уза се; тур. Eski düşman dost olmaz / срп. У старом душманину нема новог пријатеља;

б) делимична: тур. Kurtla görüşürsen köpeği yanından ayırma / срп. Кад идеш вуку на част, поведи пса уза се; тур. Domuz derisi post olmaz eski düşman dost olmaz / срп. У старом душманину нема новог пријатеља; тур. Kurt kocaınca köpeğin maskarası olur / срп. Стар вук, пасја маскара;²

2) функционална, где се подудара само семантички план или план садржаја, а план израза је различит – тзв. аналози: тур. Hangi dağda kurt öldü?³ / срп. Чије ли ће куче да цркне / пашче да липше; тур. Ne şiş yansın ne kebar⁴ / срп. И вуци сити и овце на броју;

3) нулта еквиваленција, која подразумева дословни превод: тур. Papaza darılır da oruç bozulmaz / срп. досл. Не квари се пост и да се на попа наљути (Не одустаје се од правог пута зарад осећаја љутње према некоме); тур. Su içene yılan bile dokunmaz / срп. досл. Онога који пије воду чак ни змија не дира (не треба да се дира онај који пије воду макар био и непријатељ); тур. Gökyüzünde düşün var deseler kadınlar merdiven kurmayla kalkar / срп. досл. Када би рекли да на небу има свадба, жене би кренуле да праве мердевине (за жене не постоји жртва коју не би могле поднети ради веселја и забаве).

Управо је овај трећи тип – за разлику од прва два, која су погодна за граматичка и лексичка поређења – изврстан извор информација за когнитивнолингвистичка истраживања, социолошка, анрополо-

¹ Турска пословица показује варијантност именичке компоненте *ios̃i/комишија*.

² Ове пословице показују неподударање синтаксичке структуре.

³ Досл. прев. На којој планини црче (захваљујемо се др М. Ђинђић).

⁴ Досл. прев. Не изгоре ни шиш ни ћевап.

шка, етнолингвистичка и др., поређење језичких концепата, али и културолошких концепата. Поред универзалних вредносних ставова, у пословицама се огледају и они који су условљени религијским, обичајним и сличним нормама. Такви су наредни примери, у којима до изражаја долази шеријатска слика света: тур. *On beşinde kız, ya erde gerek ya yerde* / срп. досл. Петнаестогодишња девојка или код мушкарца или у земљи (девојка која је напунила 15 година треба да се уда, ако се не уда, родитељи ће бити у тешкој ситуацији, а због различитих узнемирујућих ситуација које могу да наступе боље је да девојка умре); *Beş tavuğa bir horoz yeter* / срп. досл. За пет кокошака довољан је један петао (довољан је један мушкарац да води и штити више жена); *Çocuğın yediği helal, giydiği haram* / срп. досл. Оно што дете поједе је дозвољено, а што обуче је недозвољено (по шеријату) (у реду је да се за добру исхрану детета потроши колико је потребно пара, али није у реду куповати скупу гардеробу детету које је брзо и прерасте).

Сама преводивост пословице и број варијанти условљава и структуру речничког чланка, односно микроструктуру. Одредница је, иначе, иза редног броја, дата масним словима, а представља је турска пословица за коју се тражи преводни еквивалент. Одговарајућа српска паремија наводи се у наредном реду нормалним слогом:

2244. **Vakit, nakittir.**
Време је новац.

Међутим, аутори овог речника, поступком испоређивања пословицих варијанти, повезују међу собом оне које имају исту семантику, а исто тако наводе све српске варијанте, што усложњава чланак и повећава вредност речника:

822. **Deli dostun olacağına akıllı düşmanın olsun.**

Бољи је паметан душманин него манит пријатељ.

Волим с мудрим плакати него с лудим певати.

Сачувај ме Боже од пријатеља, од непријатеља ћу се сам сачувати!; исп. *Akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır; Cahilin dostluğundan arifin düşmanlığı yeğdir.*

Код безеквивалентних пословица (као што је показано у примерима под 3) даје се дословни превод и у загради одговарајуће тумачење са елементима мотивационе приче. Где год је потребно, како

код компонената турских тако и српских пословица, дају се семантичка тумачења покрајинске, застареле или безеквивалентне лексике, упућује на одговарајућу литературу, укратко образлаже избор и порекло одређеног преводног еквивалента. Поред техничких квалификатора *досл.* (= дословно) и *исп.* (= испоредити), у речнику су заступљени и стилски квалификатори којима се дају информације о регистру у ком се дата пословица употребљава (*арјо* = жаргонски, *засп.* = застарело, *ир.* = иронично, *нар.* = народски, *неформ.* = неформално, *пругр.* = подругљиво, *поет.* = поетски, *покр.* = покрајински, *разг.* = разговорно, *шал.* = шаљиво), дакле, покривена је и стилска и прагматичка страна, што је за преводиоце врло драгоцено.

Речник посведочава и пословичку полисемију, што се огледа у навођењу преводних еквивалената из различитих семантичких поља:

1122. *Fare deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna (kıcına) kabak bağlamış.*

1) Много је мачку говеђа глава.

2) Незваном (незвану) госту место за вратима; исп. *Sıçan deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış.*

2054. *Sıçan deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış.*

1) Много је мачку говеђа глава.

2) Незваном (незвану) госту место за вратима; исп. *Fare deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna (kıcına) kabak bağlamış.*

Аутори уочавају велики број заједничких пословица, у чему код оних фолклорног порекла виде калкирање услед вишевековног суживота на балканском језичком ареалу. Природно, без својих еквивалената остају оне у којима су видљиве најуже ванлингвистичке специфичности турске језичке заједнице. Веома ће вредно бити сагледати сличности и разлике онда када се буде урадила друга страна овога речника, тј. српско-турски речник пословица и изрека, могуће и са дефиницијама. До тада, ово издање нуди веома богат материјал за проучавање раслојености лексике у обама језицима (покрајинизама, историзама и сл.), синтаксичких структура итд., што нам библиографије М. Ђинђић и Н. Вуловић Емонтс и потврђују. Употребу речника као научног извора омогућавају брижљиво начињени регистри турских и српских именица. Тако, претрага по компонентама омогућава да посматрамо заступљеност појединих тематских и семантичких група у пословичком фонду, а самим тим и у колективном памћењу турског и српског народа.

Турско-српски речник пословица и изрека представља књигу која има веома велику практичну и теоријску примену. Биће незаобилазан за наставу турског језика на свим нивоима, али исто и српског. Значајан је његов допринос традуктологији – помаже да се формално препозна пословица или изрека у одређеном контексту и да се не преводи дословно, већ да се одговарајућим српским паремиолошким еквивалентом пренесе њено глобално значење. Теоријски је књига значајна за развој лексикографије, паремиологије, лексикологије, контактологије, али и других хуманистичких дисциплина којима је језик у средишту посматрања.

МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ

Институт за српски језик САНУ, Београд

<https://orcid.org/0000-0001-9745-7928>